

ВПЛИВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СТАНОВИЩЕ МІСТ І СІЛ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Баран І.В., 2009

Розглянуто наслідки кривавих боїв між військами Австро-Угорщини та Російської імперії на теренах Галичини та їх вплив на становище міського і сільського населення на початку Першої світової війни 1914–1915 рр.

The given artikal deals with the fighting between Military Forces of the Austro-Hungaria and the Russia Empire on the datlfild of Galicial Their Consequences and impacts on urban and rural population are examined.

Перша світова війна втягнула у свій вир українців. Розділені кордонами і фронтами, вони змушені були воювати один проти одного за чужі ім династичні інтереси. Наддніпрянська Україна дала до російської армії 3,5 млн. солдатів, а з Австрійської України було мобілізовано 250 тис. осіб. Для українців ця війна стала братовбивчою.

Вивчення історії Галичини в роки війни має важливе значення, окрім військової історії, передусім тим, що між жорнами двох військових блоків — Центральних держав та Антанти опинилось цивільне населення, на яке припав основний тягар війни — господарська розруха, злидні, бідування, масові реквізиції, біженці, заручники.

Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, автор поставив за мету доповнити новим фактологічним матеріалом загальну тему.

Серед найновіших досліджень цього періоду необхідно виділити публікації Б. Андрусишина, Т. Гунчака, М. Кугутяка, С. Макаруча, О. Мазура, І. Нагаєвського, В. Олійника, І. Патера, О. Перелигіної, О. Реєнта, Ю. Смірнова та інших, які висвітлюють окремі аспекти цієї проблеми [1].

Війна до крайніх меж загострила кризові явища в суспільстві. Перші бої засвідчили, що війна не буде блискавичною, а триватиме довго, і вимагатиме значних людських, фінансових, продовольчих та інших ресурсів. Під час бойових дій гинуло мирне населення, зазнавали руйнувань міста і села, розташовані у фронтовій смузі.

З початком бойових дій у серпні 1914 р. російська артилерія обстріляла Гусятин, зруйнувавши багато житлових і господарських будинків, майже уся центральна частина міста горіла чи не цілий місяць. Під час обстрілу виникла паніка серед мешканців міста, що утікали пішки, з возами, дітьми та усім скарбом, який могли забрати з собою.

22 серпня 1914 р. російські війська зайняли Чортків. Росіяни поводитися у місті надзвичайно брутально, усі цінності реквізували, руйнували або палили будинки, промислове обладнання. Промислові підприємства міста (цегельний завод, водяний млин, олійня, фабрика сільськогосподарських машин, фабрика рому і лікерів, залізничні майстерні) майже повністю припинили роботу. Більше 300 молодих чоловіків росіяни мобілізували і відправили на фронт [2].

Слід зазначити, що з початком війни про російські війська ширилися різні погоски (“люди з одним оком” чи “з скісними очима”), вони страшні, вирізують язика, жінкам груди, виколують очі тощо. Тому багато людей боялися зустрічатися з ними і ховалися. У Тернополі серед населення настала велика паніка. Деякі родини з передмістя кидали свої будинку і ховалися у середній частині міста у підвалах. Очевидець подій того часу тернополянин Богдан Остап’юк згадував: “На дворі стояла гаряча подільська спека. Вулицею бігли ще останні австрійські вояки (здебільшого українці), які вступали до домів напитися холодної води. Вони казали, щоб люди ховалися, бо москалі вже недалеко. Усі в підвалі почали молитися, немов би зближалася остання хвилина їх життя. Нараз з

вулиці почувся тупіт маршируючого війська. Зі страхом всі замовкли, а за хвилину почали тихцем говорити: москалі йдуть, москалі йдуть...” [3].

23 серпня 1914 р. російські війська зайняли Тернопіль. Улітку 1915 р. наступ австро-угорських військ у напрямку зі Львова спричинив запеклі бої в районі Тернополя, що тривали майже рік з позмінним успіхом, і лише улітку 1916 рр. фронт стабілізувався по р. Серет. Місто кілька разів переходило з рук у руки, зруйновано чимало будинків, майже усі підприємства припинили роботу. Близькість міста до прифронтової смуги справляло враження військового табору. Усюди було повно російських солдатів і старшин, обозів, шпиталів, складів. На залізничній станції величезний рух. Одні частини відходили на фронт, інші поверталися в тил, часто переїздили великі групи полонених [4].

Під час боїв між австро-угорськими і російськими військами у серпні 1914 р. особливих руйнувань зазнали міста і містечка на Тернопільщині. Зруйновано третину будинків у Золотому потоці, від пожеж і артобстрілів у Зборові знищено майже 90 відсотків житлових будинків, а в Гримайлові, що знаходився в районі бойових дій, окрім значних руйнувань, поранено і вбито 50 місцевих жителів [5].

У серпні–вересні 1914 р. внаслідок жорстоких боїв з австро-угорськими військами російська армія вступила на Прикарпаття. У боях за Галич (зайнятий росіянами 2 вересня) зірвано міст через Дністер, споруджений 1910 р., знищено 85, у Тисмениці – 60, Рогатині – 70 відсотків будинків. Від артобстрілів значних знищень зазнали Бурштин, Болахів, Богородчани (загинуло 50 жителів), Надвірна, особливо потерпіла у вересні 1914 р. Городенка. Крім того, зруйновано деревообробний завод у Брошневі, спалено лісопильню у Болахові, промислові підприємства у Богородчанах, Надвірній, знищено фабрику сільськогосподарських машин, на якій перед війною працювало 1000 робітників. Зазнало великих руйнувань курортне містечко Яремче, яке 22 жовтня 1914 р. окупували російські війська [6].

Великих руйнувань зазнали міста у Перемишлянському повіті. У м. Перемишляни вогонь знищив 166 дворів, у м. Глиняни – 216 дворів. Мешканці, кількість яких в першому з міст становила до війни 5130 осіб, а у другому – 5374 осіб, розбіглися і половина з них до червня 1915 р. не повернулася. Внаслідок цього добробут міст і джерела їх достатку зменшилися на 80 відсотків [7].

У Кам'яно-Струмилівському повіті у м. Буськ згоріло 110 будинків, у м. Холоїв – 93, у м. Кам'янці – 10 [8].

Російські війська прагнули якомога швидше оволодіти Карпатськими перевалами і вийти на Дунайську рівнину, де їм відкривалася дорога на Будапешт і Відень. Крім того, вони хотіли якнайшвидше захопити Бориславський нафтовий басейн. Вже 22 серпня частини російської 48-ї піхотної дивізії під командуванням генерал-майора Л. Корнілова зайняли незакінчену фортецю Миколаїв і саме місто. При обстрілі важкою артилерією згоріла ратуша, в якій розміщувався міський архів. Згодом ще від 29 серпня до 1 вересня точилися бої під Миколаєвом, де вирішувалася доля одного з етапів Галицької битви [9].

У кінці серпня 1914 р. російські війська захопили Борислав. Представники царської адміністрації передусім задовольнили домагання своїх союзників – французьких і англійських монополістів, їм не тільки повернули нафтові багатства, відібрані австро-угорськими властями, але й віддали значну частину володінь, які належали угорським кампаніям. Для їх охорони навіть виділялися спеціальні військові підрозділи [10].

При наступі на Дрогобич найбільше постраждала центральна частина міста. 17 вересня царські війська зайняли Самбір. Важкі бої велися в районі міст Добромилля і Хирова, які мали велике стратегічне значення для здобуття Перемильщини і Карпат. Декілька разів ці міста позмінно захоплювали ворогуючі армії, в результаті чого були великі жертви з обох сторін, а міста зазнали значних руйнувань. Тільки 10 листопада 1914 р. російські війська захопили їх [11]. “На просторі 150 тис. км² (Галичини) перерито і перекопано область української етнографічної території стрілецькими ровами, збито гранатами і скупано в крові!, – наголошувала Загальна Українська Рада у зверненні до громадськості світу. – Людські оселі зруйновані, мільйони українського населення осталися без даху” [12].

Однак були міста в Галичині, які не дуже постраждали від бойових дій, бо знаходилися в тилу. Населення таких міст не зменшувалося, а збільшувалося. У Підволочиську, наприклад, від серпня 1914 р. до липня 1917 р. зосереджувалися тилові частини 11-ї російської армії, 6 польових госпіталів, тому населення міста зросло з 2,8 тисячі у 1914 р. до 3,5 тисяч осіб у 1916 р. Це сталося як за рахунок військових, так і за рахунок евакуйованих людей з фронтних районів. У Скалаті, де перебували тилові частини російських військ, було також багато переселенців з прифронтних смуг. Так, наприкінці 1914 р. у місті проживало 5,6 тис. мешканців, а у квітні 1917 р. – 7,5 тис. осіб [13].

Українське населення недоброчливо ставилося до окупантів і покладало сподівання на неспроможність росіян здобути Перемишль. Ці сподівання українців висловив П. Карманський у поемі “Кривавим шляхом”:

”Один Перемишль ще стояв, немов оаза, і сіяв серед орд страшну погубу й жах. Лиш він зорів нам всі тривожні темні ночі. На нього, мов на храм, дивились наші очі” [14].

Становище людей у Перемишлі через нестачу їжі ставало дедалі нестерпнішим. У лютому 1915 р. російське військо розпочало операцію замкнення кільця навколо міста. Щоправда, генерал Кусманек спробував 19 березня вийти з оточення, але, натрапивши на сильний опір росіян, не зміг цього зробити. 22 березня Перемишль впав, насамперед з причини вичерпання усіх запасів харчів і голоду. Відступаючи, генерал Кусманек звелів підірвати всі укріплення [15].

Здобуття Перемишля російська преса подавала як переламний момент війни. Вона оголосила, що падіння Перемишля означає кінець панування Австрії в Галичині і є вирішальною подією цілої війни, так само, як падіння Порт-Артура було вирішальним для російсько-японської, а падіння Мецу – для франко-пруської війни 1870 р. Верховний головнокомандувач царської армії, князь Микола Миколайович, перебрав Перемишль у місце свого посідання й організував приїзд до міста Миколи II, щоб засвідчити перед цілим світом вагу російської перемоги [16].

Зрозуміло, що надзвичайно важливим для російської влади було завдання оволодіти столицею Галичини – Львовом. Безпосередньо у місті бої не велися, але окремі воєнні зіткнення між ворогуючими арміями відбувалися в його околицях, зокрема згоріла частина містечка Винники разом з тютюновою фабрикою. Очевидці згадують про пожежу на фабриці: “Жахливе видовище: в огні великі будівлі, повні тютюнових виробів і сирівців, до сичання вогню долучився пекельний гул машин, що падали з вищих поверхів, пробиваючи підлоги, доки не скочили в гробах підвалля. На кілька сот метрів було видно фабрику, сповиту густим синім димом, а крізь нього пробивалися вогненні язики, перекидаючись на сусідні людські забудовання. Такої великої пожежі не було кому гасити, і населення пильнувало тільки власного обійстя та придивлялося, доки все не вигорить. Ще другого дня диміли недогарки. Цігарський гостинець був застелений тютюном, як сіном, під час сінокосів. Так закінчилася історія славної, найбільшої на цілу Галичину ц.-к. фабрики тютюну” [17].

Частина населення міста йшла з військом, інша залишалася, повсюди відчувався страх, невпевненість у завтрашньому дні. Зі Львова наприкінці серпня були евакуйовані всі адміністративні органи, виїхала також більшість представників українських організацій. Під час відступу створювалася паніка, що призводило до трагічних наслідків. Так, 30 серпня 1914 р. під час евакуації Львова зіткнулись поїзди біля станції Підзамче і загородили шлях. Тому всі поїзди і евакуйоване добро на них на лінії Львів–Тернопіль, Львів–Бережани, Львів–Радехів залишилося росіянам як воєнна здобич. Головні шляхи на захід були повні різних російських військових формувань, що рухалися зранку до вечора. Солдати допитувалися, чи далеко ще до Перемишля і Вени [18].

На вулицях Львова 2 вересня з’явилося звернення президії міста (Т. Рутовський, Л. Шталь, Ф. Шляйхер) до населення, в якому повідомлялося про відступ австрійського війська і скорий прихід російського війська, зазначалося, що місто відкрите, йому не загрожує ніяка небезпека, але будь-які непродумані дії проти вступаючого війська можуть принести багато клопотів, наголошувалося також, що повинні працювати магазини, особливо продуктові. Президія закликала мешканців міста дотримуватися спокою і порядку.

Львів російські війська взяли без бою 3 вересня 1914 р. Правда, австрійці прагнули відвоювати місто, але вирішальний бій 7–9 вересня біля Городка їм успіху не приніс, і доля Львова

була вирішена. Здобуття Львова мало для росіян дуже велике політичне значення. Воно ніби виправдовувало їхні претензії до Галичини, і сам факт зайняття міста в Росії сприймався як історичний момент. Зі вступом царського війська до Львова верховний головнокомандувач, великий князь Микола Миколайович, видав маніфест; в якому висловлював радість, що нарешті “російський народ об’єднався”, і цим “завершено справу Івана Калити”.

Крім того, Львів був для росіян важливим стратегічним пунктом як залізничний вузол. До того ж їм дісталася багата воєнна здобич – повні військові склади і зброя, залишені австрійцями. Російське військо, що залишилося у Львові, було розміщене по австрійських казармах, але найбільше його сконцентрувалося у Цитаделі.

Відразу ж 3 вересня був виданий наказ коменданта міста генерала фон Роде, згідно з яким, всі, хто мав будь-яку зброю, зобов’язані були до 6.00 ранку 4 вересня здати до ратуші. У разі невиконання цього наказу винні притягувалися до військового суду.

Водночас взято у закладники 16 чоловік: по 4 – українців, москвофілів поляків і євреїв. Українськими закладниками стали: о. Йосиф Боцян (ректор Духовної Семінарії), Микола Заячківський (директор “Народної Торгівлі”), Юліан Гірняк (професор), Павло Войнаровський (студент) [19].

Тому дуже виваженим, стриманим і попереджувальним було звернення:

До Українців м. Львова!

Побідоносна російська армія входить в мурі міста Львова. В цій переломовій хвилі взиваємо всіх Українців міста Львова, щоби, з уваги на доконаний факт, відповідно поводитися.

Просимо і взиваємо всіх задержати повний спокій і достоїнство. Супроти побідоносного російського війська треба поводитися чемно і прилично.

Перестерігаємо всіх рішучо, щоби, борони Боже, ніхто не наважився виступати ворожо проти російських жовнірів, або допускатися яких-небудь збитків, насильств або під’юджування, бо за нерозважний вчинок одиниці мусів би відповісти наш загал, а в першій мірі чотири наших закладників (загально звісних і поважних членів нашої української громади).

Непослушних здержуйте, а в разі доконечності, віддавайте в руки власті. Від Вашого повождження залежить доля нашої молодості і нашої справи!

Львів, дня 3 вересня 1914.

За українців міста Львова

о. ректор Йосиф Боцян, Павло Войнаровський, д-р Юліан Гірняк, о. д-р Мирон Гординецький, Василь Гресяк, о. Юліан Дзерович, дир. Микола Заячківський, письменник Михайло Павлик, о. митрат Лев Туркевич, ст. радник Лев Шахович, проф. Володимир Шухевич, дир. Степан Федак [20].

Особливі покарання застосовувалися за недозволеній продаж алкоголю. За порушення цього розпорядження винуватець міг бути оштрафований від 50 до 1500 рублів, навіть заарештований, а напої знищувались. Всі порушники громадського спокою, грабіжники і злодії каралися згідно з законами воєнного часу. Тільки у вересні 1914 р. військовий суд оголосив і виконав 27 смертних вироків щодо злодіїв і грабіжників. За дорученням міського суду до львівських околиць виїжджали спеціальні комісії з повноваженнями військових судів, які проводили ревізії, пошук речей награвованих місцевими жителями. Доходило часом до абсурдних наказів міського градоначальника – заборона сеансів у кінотеатрах на Йордан, або обов’язкове вивішування у місті російських прапорів на Новий рік і двірські (царські) свята [21]. Аналогічні заходи проводили російські власті у Бродах, Тернополі, Перемишлі, Самборі та інших галицьких містах.

Під час окупації Львова господарство міста залишилося у руках магістрату, який функціонував під наглядом російської адміністрації з правами, встановленими австрійськими законами. Зміни стосувалися лише мови, замість польської і німецької, у діловодстві тепер обов’язковою стала російська, усунуто євреїв з посад у міських управліннях. Влада у місті належала Президії, яку й надалі очолював Т. Рутовський і два віце-президенти: Л. Шталь і Ф. Шляйхер, а також до її складу входили 12 членів магістрату як дорадники.

18 вересня 1914 р. до Львова прибув військовий генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобрінський. Того ж дня замість С. Шереметьєва новим градоначальником міста призначено генерала Ейхе. На зустрічі представників міста з генерал-губернатором 23 вересня 1914 р. Т. Рутовський наголосив, що Львів є “старовинне місто є слов’янське і польське місто”, здався без жодного пострілу і з довір’ям прийняв російські війська, просив доброзичливого ставлення і піклування [22]. Г. Бобрінський подякував міським властям за підтримання порядку і спокою в місті, висловився на корисну для обидвох сторін співпрацю, сказав про заборону роботи сейму, засідань повітових відділів, міських і громадських рад, призначення російських губернаторів, повітових начальників і поліції. Органи місцевого самоврядування допускалися до виконання своїх обов’язків за умови повної лояльності до російської влади. Він також зазначив, що хоче спокою в місті, збереження чистоти і належного санітарного стану, забезпечення населення продуктами.

Російська влада провела новий адміністративний поділ Львова на десять дільниць, кожна з яких очолював пристав з двома помічниками, а вони, своєю чергою, поділялися на кілька округів, за якими наглядали городові. До Львова Міністерство внутрішніх справ Росії відрядило 12 приставів, 15 помічників приставів, 88 наглядачів і 588 городових [23]. В округ Львова входили також приміські села. З початком окупації міста поліцію перетворено на т. зв. “міську гражданську сторожу”, але для забезпечення громадського порядку, в кінці лютого 1915 р. її замінено російською поліцією.

З окупацією Тернополя управа міста знаходилася в руках директора учительської семінарії, поляка Е. Міхалковського, призначеного російською владою замість бургомистра Манделя, який виїхав разом з представниками австрійської влади. Для правильного розподілу продуктів між населенням, врегулюванням на них цін при Тернопільському магістраті за вказівкою окупаційної влади обрано харчову комісію, до якої входили представники українців, поляків, євреїв, а також від адміністрації та “ісполнительного комітету”. Велике обурення викликало у поляків обрання головою харчової управи українця І. Бриновича. Вони покинули засідання під час виборів голови, а потім внесли протест до губерніального комісара, покликаючись на традиції, що до того часу ніколи головою поважної міської комісії ще не був поляк. Але цей протест не був врахований, головою харчової управи залишився українець, а заступником – поляк. Та через події на фронті її діяльність була не довгою.

У Стрию російський адміністративний апарат очолював поліцмейстер з Бердянська А. Андреев, а його заступником був капітан жандармерії С. Гавриленко, який добре володів українською мовою і досить часто відвідував священників і вчителів для збору потрібних йому відомостей.

Російська окупація міст Галичини внесла багато змін у щоденне життя їх мешканців. Так, із зайняттям Львова почалися єврейські погроми з боку російського війська. Перший стався 27 вересня 1914 р., коли було вбито 49 осіб, більша частина з яких – євреї. В результаті проведеного російськими властями “слідства” сконфісковано декілька єврейських будинків, взято нових закладників, вивезено з міста на заслання окремих євреїв [24]. Цей погром став причиною того, що євреї, побоюючись повторення чогось подібного під час свят, постановили у ті дні не йти до синагог на молитви.

Єврейські погроми відбувалися й в інших галицьких містах. Зайнявши містечко Устя Борщівського повіту російське військо прогнало все єврейське населення, а всі єврейські будинки знищено з фундаментами. Перекопано навіть всі підвали у цих домах у пошуках коштовностей та грошей. З усіх будинків містечка збереглися тільки дім кредитної кооперативи “Руський Народний Дім”, будинок учителя С. Гаймановича, греко-католицькі парафіальні забудови, а також хата єврея Розенштока, в якій знаходилася кухня, а в кооперативному домі – офіцерська їдальня [25].

Російськими військовими властями наказано було також замурувати у містах всі вікна на горищах і суворо заборонено носити будь-яку зброю. На виконання цих наказів солдати проводили по вулицях галицьких міст власні “ревізії”, забираючи у мешканців гроші, годинники і дорогоцінні речі. “Російська солдатня допускалася прилюдно гвалтів і грабунків, – згадував житель м. Мельниця на Борщівщині І. Романюк, – мене ограбили солдати три рази на дорогах, а раз у моєму

помешканні. Забрали від мене срібний годинник, срібну папіросницю та гроші, а з помешкання забрали вбрання та срібне накриття моїх господарів. Такі відносини тривали аж до прориву Брусіловим австрійського фронту влітку 1916 р.” [26].

Відомий австрійський письменник Стефан Цвейг, який чотири місяці перебував у Львові під час російської окупації, у своїх спогадах також згадував про подібні випадки відбирання козаками годинників і грошей у мешканців міста [27].

Найбільшим попитом серед російських солдатів користувалася горілка, бо з початком війни в Росії був запроваджений сухий закон. В армії також заборонялося вживання алкоголю, а для виконання цієї заборони припинено продаж спиртних напоїв, особливо на окупованих теренах. Будь-які знайдені запаси спиртного у шинках чи гуральнях просто виливали на землю, а гуральні нищили. Проте, наприклад, у містечку Товсте Заліщицького повіту деяким шинкарям вдалося трохи приховати тих напоїв, які вони збували російським солдатам, бо “русский человек” без горілки не міг обійтися. Якщо не вдавалося дістати горілки, то пили одеколон та інші парфуми, скуповуючи по аптеках і крамницях [28].

У Самборі усі ресторани, шинки, корчми й готелі були заповнені відступаючими мадярськими військами, які вільно гуляли містом. Для них не існувало ніяких правил, ні заборон – вони грабували магазини і склади, і те все діялося в ім’я воєнного права.

Господарська розруха у містах краю була надзвичайно велика. У Львові, наприклад, дефіцит міського бюджету на кінець 1914 р. становив 3,5 млн. крон, а до кінця березня 1915 р. доповнився ще 3 млн. крон. Це зашкодило надати допомогу найбільш постраждалому від війни населенню, до категорії якого належали сім’ї осіб мобілізованих до війська, пенсіонерів, службовців колишніх австрійських урядових установ і вчителів. Таких у Львові нараховувалося близько 12 тис. осіб без членів їх сімей, а у м. Золочеві – 1082 родини, всього по Галичині близько 50 тисяч сімей [29].

Великих зловживань супроти українців допускалися мадярські війська у подільських містах. Зокрема у Мельниці вони поводитися не краще від російських солдатів, ночами обкрадали місцевих жителів, а вдень насильно забирали все, що потрапляло під руки. Про різні надужиття мадярів посол Т. Окуневський зробив запит в австрійському парламенті. На жаль, ця справа не отримала відповідного реагування [30].

Восени 1914 р. важким було становище м. Дрогобича. У зверненні міської управи до військового генерал-губернатора Галичини від 4 листопада 1914 р. наголошувалося: “Місто Дрогобич, внаслідок воєнних пригод, залишилося знищеним, пограбованим і значною мірою спаленим. Жителі в кількості 27 тисяч помирають від голоду”. Львівський губернатор у січні 1915 р. підтверджував це звернення міської управи генерал-губернатору, що “місто Дрогобич дійсно тепер перебуває у скрутному становищі. З відкриттям військових дій більш заможні люди виїхали, а ті, що залишилися, складаються з біднішого населення, яке досягає цифри понад 20 тисяч. Це населення майже цілком потребує допомоги” [31].

Фактично усі галицькі міста і містечка в роки війни перебували у скрутному становищі. Начальник Рогатинського повіту в рапорті від 7 вересня 1914 р. вищим інстанціям відзначав, що “в містах з’являються голодуючі, які приходять до мене просити хліба”. У вересні 1914 р. жителі м. Рави-Руської залишилися без муки і солі, серед них почала поширюватися цинга і дезинтерія. Неймовірно зросли ціни на продукти у Чорткові, а заробити грошей було ніде, бо не працювали підприємства і майстерні. Голодних людей обсіли різні хвороби, особливо небезпечним виявився тиф, і тому незабаром міський цвинтар розширився майже наполовину. Зовсім зубожіло населення Підгаєць, якому дошкуляв брак одягу, взуття й харчів. Голодувало населення Галича, Бурштина, Бучача та інших міст [32].

На Мельниччині, де у прифронтовій смузі у 1915–1916 рр. знаходилися численні воєнні склади, євреї наживалися за рахунок російських солдатів, які крали все, що можна було продати, – муку, цукор, масло, сало, палатки, залізні вироби, у великій кількості фураж для коней, щоб роздобути гроші на горілку. Скуплене все це добро євреї продавали вже за вигіднішою їм ціною російській військовій інтендатурі у Мельниці. На спекуляціях євреї заробляли значні суми грошей [33].

У час війни перед міським населенням, особливо біднішим, гостро постало житлове питання. Господарі підняли ціни на квартири і неспроможних сплачувати за новими тарифами виселяли. У грудні 1914 р. жителька Львова К. Дурановська звернулася до генерал-губернатора з проханням не виселяти її з квартири оскільки її чоловік мобілізований до австрійської армії, а вона з дитиною залишилася без будь-яких засобів до існування і тому заплатить за проживання після закінчення війни. Однак губернатор відхилив це прохання. Подібна ситуація сталася з львів'янками Козак і Щігаль, які також просили не виселяти їх з помешкань [34].

Важке становище міського населення доповнювалося ще й різними податками, які збирали австрійська і російська влади.

Найсильніше усі жахи війни відчуло селянство, яке становило 90 % від усього населення. Уже з перших днів воєнних дій галицькі села зазнали значних руйнувань.

Внаслідок великих боїв руйнувань зазнали Перемишльський і Мостиський повіти, південна частина Ярославського та північні райони Добромиського і Старосамбірського повітів. “Ця частина краю, – писав часопис “Діло”, – представляється нині наче пустинна; села і цілі ліси зникли з лиця землі і, як далеко око догляне, чорніє тільки чорна земля, поорана окопами і шанцями” [35].

Голова Перемишльської філії товариства “Сільський Господар” о. В. Гинилевич повідомляв у листопаді 1914 р. центральне керівництво у Львові, що з 122 сільських громад повіту 44 зрівняні з землею, 60 – майже цілком або більша частина згоріли, тільки 18 – залишилися неушкодженими. У зв’язку з воєнними операціями в кожному селі вбито від 3 до 11 осіб, а в одній громаді – 25; велика кількість ґрунтів лежала перелогом. У селах панувала страшна нужда. Все це доповнювалося ще й тим, що 87 тисяч осіб залишилися без даху й мешкало у тимчасових будах (приміщення непридатні до проживання). Адже бараки почали зводити тільки у другій половині листопада 1914 року [36].

Російські власті під час облоги м. Перемишля зі спалених військами сіл переселяли людей в інші місцевості. Проте вони знову поверталися назад до своїх домівок і, не заставши з них сліду, викопували на своєму господарстві яму й переживали найстрашніші дні в холоді та голоді. “Хоч їх викидали ще декілька разів, – зазначала “Господарська Часопись”, – та мов “божевільні”, як казав один російський офіцер, вертали назад до своїх землянок” [37].

Золочівщина, Підгаєччина, Тлумаччина теж зазнали тяжких руйнувань. Найбільш була пошкоджена північна частина Буцацького повіту, зокрема сильних руйнувань зазнали села: Бровари і Жизномир – спалено по 70 господарств, Григорів – третину села, майже 90 відсотків с. Велеснів. Під час боїв у червні 1915 р. у с. Золотники Тереховлянського повіту було зруйновано близько 100 будинків, млин і винокурню [38].

Восени 1914 р. с. Ямниця біля Станіславова внаслідок бойових дій було тотально знищено, не залишилося ні однієї хати чи господарського будинку. Ціле село і поля були перекопані ровами і обнесені колючими дротами, в яких знаходилися землянки і бункери [39].

На Рогатинщині внаслідок обстрілу частина села Конючки була цілком зруйнована, згоріло понад 30 хат, а у селі Новиця Калуського повіту спалено понад 100 будинків, вбито багато селян. У Карпатах великих руйнувань зазнали села, які стали ареною боїв між австро-угорськими і російськими військами. У Криворівні, крім багатьох житлових осель і господарських приміщень, згорів будинок читальні, у Нижньому Березові зруйновано школу і 17 будинків, а в Печеніжині – 90 будівель згоріло, 250 зруйновано. Населення зазнало збитків на 5 мільйонів крон [40].

У Львівському повіті в с. Журавники постраждало 335 будинків, с. Пруси – 196, с. Германів – 140, с. Щирець – 118, с. Чернушовичі – 95 [41].

Місцевість Тернопільщини між річками Серетом і Стрипою нагадувала одні руїни. Очевидець цих подій І. Сточанський з села Богатківці (Підгаєччина) згадував, що внаслідок воєнних дій майже всі села над Стрипою були спалені та знищені. В селах Семиківці та Бенева не залишилося ні одного будинку, а на тих землях виднілися тільки могили похованих жовнів [42]. За повідомленням Бережанського староства на весну 1915 р. в 11 селах згоріло 1347 будинків, а до осені цього ж року з 3853 житлових будівель у 25 населених пунктах зруйновано 1868, тобто майже половину всього житлового фонду до початку війни. Матеріальні збитки становили декілька мільйонів крон [43].

Великих руйнувань зазнала Брідщина, через яку кількакратно проходив фронт. Цілковито знищено село Конюшків, внаслідок затяжних боїв зовсім зруйновано Ясені, в якому будинки і господарські приміщення були розібрані та рознесені для побудови і укріплення окопів. У с. Кадлубиська залишилося лише дві хати, де перебував штаб фронту й стодола, в якій відправлялися польові Служби Божі [44].

Після тритижневих боїв за Стрий весною 1915 р. дві третини гарно розбудованого села Дуліби, що знаходилося в центрі земляних укріплень російської армії, були знищені. У цих боях спалено дулібське приходство з цінною бібліотекою і картинами [45].

Галичина зазнавала пограбувань з боку обидвох воюючих сторін. Восени 1914 р. начальник Кам'яно-Струмилівського повіту повідомляв генерал-губернаторство, що у жителів краю під час мобілізації австрійськими властями взято багато коней безоплатно – під квитанції. У селі Пуків Рогатинського повіту австрійцями забрано для потреб армії 70 пар коней, багато іншої худоби і продовольства. У Стецевій на Снятинщині на початку серпня 1914 р. у селян конфісковано 150 пар коней з возами, багато рогатої худоби, свиней, зерна тощо. Під час жорстоких боїв, що точилися поблизу села, зруйновано і спалено багато будинків, знищено значну кількість худоби, посіви.

У селі Довгополі на Верховинщині, наприклад, російські солдати закупували у людей худобу на м'ясо і видавали квитанції зі словами “деньги уплачены сполна”. Папірці з такими словами люди ще довго зберігали на згадку про втрачене [46].

У Тернопільській губернії напередодні війни нараховувалося 90,4 тисячі коней, а на січень 1916 р., тобто через півтора року після початку війни, залишилося тільки 43 214 коней, що становило 47 відсотків їх довоєнної кількості.

Начальник Рава-Руського повіту відзначав, що майже всі населені пункти носять сліди руйнувань і спустошення. Російські війська забирали у селян хліб, кращі породи худоби і коней [47].

Мобілізація чоловіків до війська, руйнівні воєнні дії перешкоджали веденню сільського господарства, зокрема збору врожаю влітку 1914 р., зриву осінньої сівби, в результаті чого багато полів залишилися необробленими. У Рава-Руському повіті поля зовсім не засіяли, у Львівському – обробили четверту частину, Дрогобицькому — менше половини, Бібрському і Рогатинському — шосту частину полів. У 1915 р. у Терехівському повіті через нестачу робочих рук і тягла залишилися необробленими 20 424 морги поля, а у Чортківському — через зменшення за півтора року війни у три рази тягової сили і нестачу посівного матеріалу перелогом лежало 13115 моргів землі [48].

Численні реквізиції, поширення ящура і корости серед тварин призвели до різкого зменшення кількості коней та худоби. За даними австрійської адміністрації, на січень 1916 р. у Східній Галичині кількість коней порівняно з довоєнним часом налічувала 308 тисяч голів, або 45 %, а великої рогатої худоби — 809 тисяч голів, або 52 % [49].

У роки війни на стан сільського господарства значно вплинули його вбога технічна оснащеність, недостатня кількість реманенту для обробки землі. У Борщівському повіті, наприклад, на початок 1916 р. для обробітку 22 тис. моргів поля під озиму пшеницю і жито у селян налічувалося 3278 плугів і лише одна сівалка, а в Гусятинському — на 20 тис. моргів було 2467 плугів і 25 сівалок [50]. За даними австрійської адміністрації у 1915–1916 рр. в 28 повітах Галичини і Буковини загальні втрати сільськогосподарської техніки становили: машин (молотарки, косарки, жниварки, зерноочисні механізми) — 18 980, основних знарядь (плуги, борони, культиватори) — 152 164, підводи і упряжі — 169 933 штуки.

Нестача робочої й тягової сили, техніки призводила до скорочення посівних площ. На Тернопільщині селяни 8-ми повітів у 1915 р. не змогли засіяти 70 тис. моргів землі. Крім того, весною 1916 р. селянським господарствам Тернопільщини для посівної кампанії не вистачало понад 1 млн. пудів зернових і півмільйона пудів картоплі. У Сокальському повіті Галичини до війни в середньому селяни засівали пшеницею 10 тис. моргів землі, але восени 1916 р. засіяли лише 4,5 тис. моргів [51].

Безперервні бойові дії в краї, несвоєчасна обробка землі, відсутність техніки та добрив обумовлювали низькі врожаї зернових, скорочення валових зборів сільгоспкультури загалом. У

1916 р. у повітах, окупованих російськими військами, врожай вище середнього був тільки в частині Бродівського, Станіславського, Коломийського і Печеніжинського повітів. Проте в останньому зернові в багатьох місцях були знищені під час пересування військ. Середній, а подекуди нижче середнього був урожай у Снятинському повіті, де великі посівні площі постраждали від бойових дій і пересування військ.

Західноукраїнські міста і села зазнали значних збитків як у ході бойових дій, так і під час окупації Галичини російськими військами.

1. Андрусишин Б.І. Україна в роки Першої світової війни // *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 14–15 травня 1998 року.* – К., 1998; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нарис політичної історії. – К., 1993; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху ХІХ ст. – 1939. — Івано-Франківськ, 1993; Макарчук С. Громадсько-політичний центр західно-українського краю // *Львів: Історичні нариси.* – Львів, 1996; Мазур О., Мороховський В. Наслідки війни для села Східної Галичини // *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 14–15 травня 1998 року.* – К., 1998; Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // *Львів: Історичні нариси.* — Л., 1996; Мазур О., Патер І. Перша світова війна // *Історія Львова.* – Т. 2. — Л., 2007; Мазур О., Мазур В. Галичина під російською займаниною 1914–1915 рр. // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”.* — 2006. — № 555; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993; Олійник В. Музейництво Західної України під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) // *Історичні пам'ятки Галичини: Матеріали Третьої наукової краєзнавчої конференції, 19 листопада 2004 р.* — Л., 2005; Патер І. Перемишль і Перемишльщина під час російської окупації у березні–червні 1915 р. — *Перемишль і Перемишльська земля протягом віків // Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції.* — Л., 1996; Перелигіна О. Російська окупація. Музеї // *Галицька брама.* – № 7–8. — Л., – 2007. Реєнт О. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти. — *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність // Зб. наук. праць.* – Вип. 16. — Л., 2008; Смірнов Ю. Реквізиція церковних дзвонів у Галичині під час Першої світової війни // *Галицька брама.* – № 7–8. — Л., 2007. 2. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. — К., 1973. — С. 560; Чорпіта Я. Чортків: Історико-краєзнавчий нарис. — К., 1993. — С. 23. 3. Тернопіль: погляд крізь століття. — Тернопіль, 1992. — С. 65. 4. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. — С. 75–76. 5. Мазур О. Міське населення Східної Галичини у воєнному лихолітті 1914–1918 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* — Львів, 2008. — Вип. 16. — С. 266. 6. Там само. 7. Державний архів Львівської області (далі–ДАЛО), ф. 907, оп.1, спр. 141, арк. 73–74. 8. Там само, арк. 26. 9. Миколаївщина: Збірник наукових статей. — Т. 1. — Львів, 1998. — С. 207. 10. Хонігсман Я. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). — Львів, 1971. — С. 222. 11. Лазарик І. Доброміль та околиці. — Коломия, 1999. — С. 91–93. 12. Діло. 1916. 22 вересня. 13. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. — С. 447, 464. 14. Вістник Союзу визволення України (далі –Вістник). 1915. — № 39–40. С. 9. 15. Вістник. — 1915. — № 15–16. — С. 5. 16. Вістник. — 1915. — № 21–22. — С.25. 17. Влох М. Винники. Звенигород. Унів та довкільні села: Історико-мемуарний збірник. — Чикаго, 1970. — С. 182–183. 18. Шах С. Львів–місто моєї молодості. — 1955. — С. 19. 19. Діло. 1914, 5 вересня. 20. *Odezwy i rozporządzenia z czasow rosyjskiej okupacji Lwowa 1914–1915.* — Lwow, 1915. — S. 12. 21. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914–червень 1915. — С. 25. 22. Там само. — С. 18. 23. Мазур О.Я., Мазур В.О. Галичина під російською займаниною 1914–1915 рр. // *Вісник національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”.* — № 555. — 2006. — С. 30. 24. Петрович І. Цит. пр. — С. 115. 25. Чортківська округа. — С. 517. 26. Там само. — С. 519. 27. Цвейг С. Львів після російського вторгнення // *Поступ.* — 2003, 28 жовтня. 28. Чортківська округа. — С. 803. 29. Мазур О. Цит. пр. — С. 269. 30. Чортківська округа. — С. 521. 31. Мазур О. Цит. пр. — С. 269. 32. Там само. — С.270. 33. Чортківська округа. — С. 518. 34. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки) — К., 1960. — С. 231. 35. Діло. — 1915,

30 січня. 36. *Господарська Часопись*. — Львів. — 1915. — № 8. — С. 127. 37. *Там само*. — № 1. — С. 5. 38. *Історія міст і сіл. Тернопільська область*. — С. 499. 39. *Альманах Станіславівської землі*. — Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. — Т. I. — С. 706. 40. *Державний архів Івано–Франківської області*. Ф. 10, оп. 1, спр. 19, арк. 6. 41. Мазур О. *Мороховський В. Наслідки війни для села Східної Галичини // Перша світова війна і слов'янські народи*. — К., 1998. — С. 101. 42. *Підгаєцька земля*. — Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. — С. 399. 43. *Діло*. — 1915, 31 жовтня. 44. *Броди і Брідицина*. — Торонто, 1988. — С. 237, 333, 338. 45. *Стрийщина: Історико-мемуарний збірник*. Т. 1. — Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1990. — С. 145. 46. *Верховинщина. Загальні описи та історичні нариси про населені пункти району. Верховина*. — 2004. — С. 321. 47. ДАЛО, ф. 907, оп. 1, спр. 141, арк. 14. 48. *Компанієць І. Цит. пр.* — С. 217. 49. Мазур О., *Мороховський В. Цит. пр.* — С. 105–106. 50. *Компанієць І. Цит. пр.* — С. 215. 51. *Там само*. — С. 216.

УДК 94 (477) 1914/ 1915

О.Я. Мазур

Національний університет „Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА ТА ЇЇ ЗМАГАННЯ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ (жовтень 1918 р.)

© Мазур О.Я., 2009

Висвітлено позиції західноукраїнської інтелігенції, громадських об'єднань і партій напередодні утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Проаналізовано діяльність Української Національної Ради з організації влади у Східній Галичині.

Attitude of Western Ukrainian intelligentsia, public unions and parties on the eve of formation of Western Ukrainian People's Republic is revealed. Activity of National Council of Ukraine as to establishing Ukrainian power in Eastern Galicia is analysed.

Утворення Західноукраїнської Народної Республіки стало результатом народної за характером, Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції в західноукраїнських землях, яка була зумовлена попереднім історичним розвитком західного регіону України. Восени 1918 р. Австро-Угорська імперія перебувала на межі краху. Поневолені нею народи прагнули самовизначення і створення власних держав. Для гнобленого українського народу настав час рішучих дій.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що ця проблема стала об'єктом фальсифікації у радянській історіографії, і автор, використовуючи маловідомі документи, прослідковує специфіку національно-визвольної боротьби українців, яка була спрямована не тільки проти офіційного монархічного режиму, а й проти претензій польських політичних діячів на Східну Галичину. Серед публікацій, пов'язаних із сучасним станом наукової розробки та висвітлення історії ЗУНР, необхідно виділити дослідження Гордієнка В., Гунчака Т., Гуцуляка М., Дашкевича Я., Карпенка О.Ю., Крупського І.В., Кугутяка М., Лазаревича М., Литвина М.Р., Науменка К.Є., Макарчука С.А., Нагаєвського І., Тищика Б.Й., Вівчаренка О.А., матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених ювілейним датам тощо [1]

18 жовтня 1918 р. Українська парламентарна репрезентація для вирішення долі українських земель в Австро-Угорщині скликала у Львові членів обох палат австрійського парламенту, галицького та буковинського сеймів, політичних і громадських діячів, представників духовенства.

Згідно з проектом Українська парламентарна репрезентація уконституювалася як Українська Національна Рада, тобто як найвища верховна влада Західноукраїнської держави та її перший парламент. Прийнятий був статут УН Ради, в якому зазначалося: обов'язково визнати від